

УДК 811. 161.1'-37'276.45

О. В. Александрова

МОЛОДІЖНИЙ СОЦІОЛЕКТ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН (до питання термінологічного визначення поняття)

Стаття присвячена аналізу та систематизації понятійно-термінологічного апарату в галузі вивчення соціальних діалектів в роботах вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Диференційовані поняття «соціолект», «сленг», «жаргон», «арго». Під терміном «соціолект» розуміється комплексна система, що складається з певних підсистем і сукупностей різнорівневих одиниць, пов'язаних ієрархічними відносинами. Сленг, жаргон і арго віднесені до конкретних видів просторічних лексичних підсистем соціолектів.

Ключові слова: соціальна диференціація мови, соціолект, система, сленг, арго, жаргон.

Статья посвящена анализу и систематизации понятийно-терминологического аппарата в области изучения социальных диалектов в работах отечественных и зарубежных лингвистов. Дифференцированы понятия «социолект», «сленг», «жаргон», «арго». Под термином «социолект» понимается комплексная система, состоящая из определенных подсистем и совокупностей разноуровневых единиц, связанных иерархическими отношениями. Сленг, жаргон и арго отнесены к конкретным видам просторечных лексических подсистем социолектів.

Ключевые слова: социальная дифференциация языка, социолект, система, сленг, арго, жаргон.

The article is devoted to the sociolect apparatus criticus study and systematization in the studies of Ukrainian and foreign linguists. The concepts "sociolect", "slang", "jargon", "argot" are differentiated. The term "sociolect" is used to denote a complex system that consists of definite subsystems and sets of hierarchically tied units of different linguistic levels. Slang, jargon and argot are defined as certain types of sociolects' colloquial lexical subsystems.

Key words: social differentiation of language, sociolect, system, slang, argot, jargon.

Питання функціонування соціальної диференціації мови перебувають у центрі уваги лінгвістів починаючи з XVII століття. Теоретичні засади соціолінгвістики базуються на результатах досліджень таких мовознавців, як Ф. де Соссюр, Ш. Баллі, У. Лабов, Є. Д. Поліванов та ін. З часом діапазон вивчення взаємодії мови і суспільства, а також супутніх цьому процесів значно розширюється, про що свідчать роботи Л. І. Скворцова, В. Д. Бондалетова, Л. П. Крисіна, В. І. Карасіка, О. П. Петренко, Т. І. Єрофєєвої.

Проблема соціально зумовленої варіативності мови, зокрема соціолекту, актуальна і в даний час. Інтерес дослідників до цієї проблематики можна пояснити проникненням і закріпленням в мові освічених верств населення (політиків, дикторів радіо і телебаченні, в пресі) субстандартних елементів різних мовних рівнів. З останніх досліджень у даній галузі можна відзначити розвідки наступних українських і зарубіжних лінгвістів: Р. В. Боднар, О. С. Христенко, Н. М. Копитіної, Є. В. Горчакової, В. П. Коровушкіна [1; 2; 3; 4; 5].

У зв'язку зі зростаючим інтересом до соціальних діалектів виникає безліч спеціальних термінів, покликаних описати все різноманіття ненормативних шарів мови. Відсутність точних лінгвістичних дефініцій ускладнює їх науковий опис і створює чималі труднощі. Проте можна констатувати існування загальної номінативної бази, трактування якої варіюється залежно від лінгвістичної школи. За основу беруться або поняття, запозичені з зарубіжних лінгвістичних шкіл, або терміни, утворені за аналогією з іноземними, або відбувається переосмислення традиційних понять вітчизняної лінгвістики. Варто відзначити, що, навіть оперуючи однаковими термінами, вчені вкладають в них різне наповнення, що ніякою мірою не сприяє розв'язанню існуючих термінологічних проблем у даній галузі.

Таким чином, актуальність статті визначається недостатньою чіткістю понятійно-термінологічного апарату в галузі вивчення соціальних діалектів і його трактування.

Метою статті є аналіз та систематизація концепцій соціального діалекту в роботах мовознавців, що належать до різних лінгвістичних шкіл.

У сучасній лінгвістиці на позначення нестандартних елементів мовлення поруч використовуються такі дефініції, як "соціолект",

“жаргон”, “арго” та “сленг”, термінологічне значення яких може як розмежовуватися, так і вживатися синонімічно.

Термін “соціолект”, введений у науковий вжиток В. Є. Полівановим, який використовував його для позначення соціально обумовлених варіантів мови, визнається універсальним і найбільш адекватно виражає сутність соціальної стратифікації мови [6]. При цьому термін “соціальний діалект” у науковій літературі вживається як у дуже широкому, так і в дуже вузькому сенсі. При широкому розумінні соціолекту в категорію соціальних діалектів включають всі або майже всі соціально зумовлені різновиди мови, незалежно від їхніх структурно-мовних та функціональних особливостей, тобто соціальний діалект — це “специфічна форма існування і функціонування мови, притаманна якійсь соціальній групі” [7: 12]. Т. І. Єрофеева розуміє під соціолектом “інваріантну соціально-марковану підсистему мови”, яка включає в себе “систему мовних засобів певної групи, детермінованих низкою страт, що мають не лише соціальний, а й біологічний і психологічний характер” [6: 9]. У визначенні М. М. Маковського соціолект — це “варіанти (різновиди) мови, якими користується та чи інша соціальна спільність або група людей” [8: 6], лінгвістичний енциклопедичний словник дає таке визначення соціолекту: “мова певних соціальних груп”, а також “варіанти загальнонародної мови, притаманні певним економічним, кастовим і релігійним групам населення” [9: 133].

Варто відзначити, що В. М. Жирмунський до числа соціальних діалектів відносив і територіальні діалекти (говори селян), і напівдіалекти (мова міського міщанства), і літературну мову (в її розмовній та письмовій формі), вважаючи їх “соціальними рівнями мови”, що зумовлено класовою диференціацією суспільства [10: 23].

В. Д. Бондалетов закріплює за терміном позначення мовних варіантів, уживаних у побуті певних суспільних чи професійних груп. “Спільною рисою всіх мовних утворень, що включаються до категорії “соціальний діалект”, — підкреслює вчений, — є обмеженість їхньої соціальної основи: вони виступають засобом спілкування окремих соціально-сословних, виробничо-професійних груп і вікових колективів, а не всього народу (як літературна мова) і не всього населення регіону (як територіальні діалекти)” [11: 68]. Особливе місце в класифікації соціальних діалектів В. Д. Бондалетова займають групові, чи

корпоративні, жаргони, які “на відміну від професійних соціолектів породжені... прагненням дати загальновідомим поняттям своє позначення, яке відрізняється новизною й експресією” [11: 71–72].

Проте аргю (у тому значенні, яке дає цьому поняттю В. Д. Бондалетов), на думку В. М. Жирмунського, “не є соціальним діалектом у строгому сенсі”, оскільки воно розвивається в рамках тієї чи іншої мови і діалекту як “лексика і фразеологія спеціального призначення” [10: 25]. Такої ж думки стосовно професійної мови, жаргону й аргю дотримується Б. О. Серебренніков, який називає їх не діалектами, а “соціальними варіантами мови” або “мовними стилями”, оскільки “вони не мають специфічної фонетичної системи, специфічного граматичного ладу й існують на базі звичайної мови” [12: 496].

Натомість Ю. С. Степанов розуміє термін “соціолект” вузько, співвідносячи його лише з “арго бродячих торговців” [13: 198].

Намагаючись наслідувати традиції лексико-графічної і соціолінгвістичної школи Б. А. Ларіна, який вживав терміни “арго” та “жаргон” не розмежовуючи, В. М. Мокієнко і Т. Г. Нікітіна, проте, обирають провідним (нейтральним) термін “жаргон” [14: 7–8].

Д. Н. Ушаков і О. С. Ахманова ідентифікують поняття “жаргон” і “арго”, проте О. С. Ахманова підкреслює, що аргю, на відміну від жаргону, “позбавлене пейоративного, принизливого значення” [15]. Л. І. Скворцов розрізняє аргю (таємна мова, якою користуються члени закритої групи, низи суспільства) і жаргон, при цьому під жаргоном розуміє соціальний діалект певної вікової спільності або професійної корпорації [16: 23–24].

О. О. Аніщенко ідентифікує поняття “соціолект” і “жаргон”, розглядаючи їх як різновиди соціально-групових діалектів (соціолектів). Терміном “молодіжний сленг” авторка позначає лексичний шар, який спочатку виник в одному з соціальних діалектів (жаргонів, аргю), але перейшов до інтержаргону (загальну частину побутового словнику різних жаргонних формацій) і став популярним в мовному спілкуванні молоді [17].

Е. М. Береговська, досліджуючи молодіжний сленг, використовує термінологію стосовно об’єкта своєї розвідки “сленг”, “арго”, “жаргон”, “соціолект” недиференційовано, віддаючи перевагу “сленгу” з метою підкреслити “енглізованість” молодіжної промови як характерну прикмету часу 80–90-х років [18: 40].

В. І. Беліков і Л. П. Крисін називають соціолектом сукупність певних мовних особливостей, властивих конкретній соціальній групі — сословній, професійній, віковій і т. п. в межах певної підсистеми національної мови. До соціолектів автори відносять мовні особливості солдат — солдатський жаргон, школярів — шкільний жаргон, кримінальний жаргон, студентський сленг, аргі хіпі, професійну мову комп'ютерників, аргі торговців-човників і наркодилерів.

На думку вчених, соціолекти не є цілісними комунікативними системами, оскільки їх особливості лежать виключно в сфері слів, словосполучень і синтаксичних конструкцій, а їх словникова і граматична основа лише незначно відрізняється від основи відповідної національної мови [19: 47–48]. Автори, включаючи соціолекти в більші мовні підсистеми, проте, залишаються на лексичному рівні в їх трактуванні, зводячи їх до різних типів сленгу, жаргону, аргі.

І. О. Соболева, враховуючи існуючі у лінгвістичній літературі суперечності щодо термінології субстандартних систем, пропонує обмежитися двома універсальними для всієї соціально-маркованої лексики термінами: соціолект, під яким розуміється “мовна система особливого роду, яка використовується тією чи іншою соціальною групою як засіб комунікації в процесі інтерного спілкування” і соціолектизм — “основна одиниця соціально-професійної диференціації словникового складу мови” [20]. Обґрунтованість такої переваги, крім універсальності цих дефініцій, автор вбачає в тому, що терміни жаргон, аргі, сленг з самого початку мали і зберегли пейоративну оцінку, і, незважаючи на всі спроби “пом'якшення” або “реабілітації” даних понять, за ними назавжди залишиться зневажливо-пейоративна оцінка. Терміни ж “соціолект” і “соціолектизм” зберігають експресивно-оцінні конотації, що містяться у традиційних термінах, і, будучи нейтральними в оцінному плані, приводять до єдиного спільного знаменника однорідні соціально-професійні диференціації словникового складу будь-якої мови [20: 26]. Відзначимо, що, обґрунтовано, на наш погляд, звужуючи номенклатуру одиниць субстандарту, автор водночас обмежує й обсяг поняття “соціолект” лексичним мовним рівнем.

М. М. Маковський, розглядаючи поняття “жаргон”, “аргі”, “сленг” як різновиди соціолекту, підкреслює, що склад даних термінів не обмежується лексико-семантичною системою, в якій “виникає

більший або менший в кількісному відношенні прошарок соціально забарвлених слів, який власне і визначає характер і сутність соціальних діалектів” [21: 10]. Цитуючи проф. Р. А. Будагова, автор вказує, що громадська природа мови визначає не тільки умови її буття, а й всі її функції, особливості її лексики та фразеології, граматики та стилістики.

Схожої думки дотримується В. П. Коровушкін, який виділяє “соціолектні нестандартні лексичні системи” (які є складовим компонентом комплексних лексичних систем відповідних підмов, до складу яких входять дані соціолекти), підкреслюючи той факт, що вони часто неправомірно ототожнюються з самими соціолектами. Під терміном “соціолект” В. П. Коровушкін розуміє “історично утворену, відносно стійку для даного етапу напівавтономну або неавтономну форму існування загальнонародної мови національного періоду, що має власну систему соціолінгвістичних норм другого рівня, функціонально та понятійно закріплену за певним соціальним професійно-корпоративним або антигромадським (антисоціальним і асоціальним) соціумом або соціалізованою субкультурою, що має специфічну просторічну лексичну систему, елементи якої можуть мати етнізований і локалізований характер, і варіюються за якістю та кількістю інвентарем позалітературних граматичних і фонетичних особливостей, обумовлених соціолінгвістичними характеристиками її носіїв” [22: 39].

В. П. Коровушкін розглядає соціолект як комплексну систему, що складається з певних підсистем і сукупностей різнорівневих одиниць, пов’язаних ієрархічними відносинами [22: 39]. Простежуючи комплекс двосторонніх зв’язків між соціолектом і соціумом, що охоплює суспільно значущі зміни та варіації в соціолекті, автор, проте, підкреслює неоднаковість соціальної обумовленості мовних ярусів і відзначає, що найбільш “прозорий зв’язок з громадським життям” виявляє лексичний ярус (субстандартна / просторічна лексична система соціолекту), а інші яруси, наприклад, фонологічний, пов’язані з життям суспільства опосередковано. Проте під “соціолектізмом” автор розуміє елемент фонетичної, морфологічної, синтаксичної, лексичної і семантичної систем соціолекту, що має відповідні ознаки [22: 39–40], таким чином не позбавляючи соціолекта власних характеристик, що зумовлені соціолінгвістичними характеристиками його носіїв, на кожному мовному рівні.

Сленг, жаргон і арго автор відносить до конкретних видів просторічних лексичних підсистем соціолекту [22: 13].

Підсумовуючи, зазначимо, що концепція В. П. Коровушкіна уявляється такою, що повною мірою відображає лінгвістичну сутність соціолекту. Розглядаючи соціолект як систему підсистем, автор дозволяє проводити комплексний аналіз соціолекту як лінгвістичного феномена.

Результати наведеного аналізу лінгвістичного тлумачення соціолекту можуть слугувати теоретичною базою під час комплексного вивчення діалектів певних соціальних груп або на рівні окремих підсистем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боднар Р. В. Соціолект підлітків як субкультура сучасного лінгвосоціуму (на матеріалі англійської мови 90-х років ХХ — початку ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н.: спец. 10.02.04 — германські мови / Р. В. Боднар. — Київ, 2007. — 20 с.
2. Христенко О. С. Німецький молодіжний сленг: лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н.: спец. 10.02.04 — германські мови / О. С. Христенко. — Київ — 2009. — 18 с.
3. Копытина Н. Н. Социолектные особенности французской молодежной речи: дис. на соискание уч. степени к. филол. н.: спец. 10.02.05 — романские языки / Н. Н. Копытина. — Белгород, 2006. — 163 с.
4. Горчакова Е. В. Сопоставительное исследование молодежного социолекта русского и немецкого языков: социолингвистический и лингвокогнитивный аспекты: дис. на соискание уч. степени к. филол. н.: спец. 10.02.20 — сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Е. В. Горчакова. — Томск, 2002. — 175 с.
5. Коровушкин В. П. Теоретические основы контрастивной социолектологии: Монография / В. П. Коровушкин. — Череповец: ГОУ ВПО ЧГУ, 2009. — 246 с.
6. Ерофеева Т. И. Социолект: стратификация исследования: дис. на соискание уч. степени д. филол. н.: спец. 10.02.19 — общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика / Т. И. Ерофеева. — Санкт-Петербург, 1995. — 356 с.
7. Цвиллинг М. Я. Функциональный стиль, подъязык и социальный диалект (к вопросу о соотношении понятий) / М. Я. Цвиллинг // Общие и частные проблемы функциональных стилей. — М.: Наука, 1986. — С. 5—15.
8. Маковский М. М. Английские социальные диалекты (онтология, структура, этимология) / М. М. Маковский. — М.: Высш. шк., 1982. — 135 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС) / Под ред. В. Н. Ярцевой. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.
10. Жирмунский В. М. Проблемы социальной дифференциации языков / В. М. Жирмунский // Язык и общество. — М.: Наука, 1969. — С. 22—38.

11. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика: учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 “Русский язык и литература” / В. Д. Бондалетов. — М.: Просвещение, 1987. — 159 с.
12. Серебренников Б. А. Территориальная и социальная дифференциация языка / Б. А. Серебренников // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. — М.: Наука, 1970. — 607 с.
13. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания / Ю. С. Степанов. — М.: Просвещение, 1975. — 271 с.
14. Мокленко В. М. Большой словарь русского жаргона / В. М. Мокленко, Т. Г. Никитина. — СПб.: Норинт, 2000. — 717 с.
15. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — Изд. 2-е, стереотип. — М.: Советская энциклопедия, 1969. — 608 с.
16. Скворцов Л. И. Арг. Жаргон // Русский язык: энциклопедия / Гл. ред. Ф. П. Филин. — М., 1979. — С. 23–24, 83–84.
17. Анищенко О. А. Генезис и функционирование молодежного социолекта в русском языке национального периода: монография / О. А. Анищенко. — М.: Флинта: Наука, 2010. — 280 с.
18. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование / Э. М. Береговская // Вопросы языкознания. — 1996. — № 3. — С. 32–41.
19. Беликов В. И. Социолингвистика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. — М.: РГГУ, 2001. — 439 с.
20. Соболева И. А. О семантико-понятийной соотнесенности и “конкуренции” понятий арг — жаргон — сленг — социолект / И. А. Соболева // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2013. — № 24 (283). — С. 24–31.
21. Коровушкин В. П. Английский лексический субстандарт versus русское лексическое просторечие (опыт контрастивно-социолектологического анализа): Монография / В. П. Коровушкин. — Череповец: ГОУ ВПО ЧГУ, 2008. — 167 с.
22. Маковский М. М. Соотношение индивидуальных и социальных факторов в языке / М. М. Маковский // Вопросы языкознания. — 1976. — № 1. — С. 40.